

TÜRKÇE KÖKENLİ ADLARI KULLANIMA KAZANDIRMA

Hamza Zülfikar

- Türkçeye dönüş hareketinin başladığı 1930'lu yıllardan itibaren yüzlerce ad, sıfat ve fiil taramalarla kullanıma hazır vaziyete getirilmiş, Türkçe kökenli adlardan, fiillerden türetmeler yapılmış ve bunların pek çoğu da dilde yerini almıştır. Tarihî metinlerden derlenen dil malzemesi, terim yapmaya yaradığı gibi 1936 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu üzerine kişilere soyadı vermede de kullanılmıştır. Taramalarla elde edilen bu dil malzemesi 1934 yılında *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'nde toplanmıştır. *Söz Derleme Dergisi* ile *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* çalışmalarına o tarihte henüz başlanmamıştır. Bunlardan *Söz Derleme Dergisi* çalışmalarına 1936'da, *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* çalışmalarına ise 1943'te başlanmıştır. Böylece *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* ilk yayındır.

Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi Türk Dili Tetkik Cemiyeti adına 1934 yılında iki cilt hâlinde ortaya konmuştur. İkinci cildi "İndeks"tir. Anlaşılan *indeks* karşılığı *dizin* o tarihte henüz kullanımda değildir. Bu çalışmanın başında Başkâtip Kemalettin Şükrü isminde biri bulunmaktadır. Eşi Nadiye Kemalettin Hanım kendisine yardımcı olmuştur. Bu yayının ortaya konmasında özellikle dizinin bir kitap olarak yayımlanmasında bugün isimleri unutulmuş Ferit, Emin, Tevfik, Mehmet, Fevzi, Şükrü, Saadet gibi görevliler çalışmış, derlenen malzemenin daktiloda yazılmasını Sıdıka, Nezihe, Hamdiye hanımlar üstlenmiştir. Adlarını ve hizmetlerini şükranla anmak istedim.

İkinci Türk Dil Kurultayına yetiştirmek üzere biraz da aceleye getirilmiş olan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* sözlükçülük ilkeleri açısından yetersiz olmakla birlikte yayımlandığı tarihte duyulan ihtiyacı kısmen karşılamıştır. Sözlük hazırlama ilkeleri tespit edilmeden girişilen bu çalışmada pek çok da tutarsızlık

vardır. Birbirine gönderme yapılmadan “mübalâğa etmek, izam etmek” anlamında hem *obartmak* hem de *abaratmak* bu eserde yer almıştır. “Gizli gizli” anlamında *oğrun oğrun* ve *uğrun uğrun* ikilemeleri var. O harfinde *oğrun oğrun*, U harfinde *uğrun uğrun* alınmış. Bunlara farklı anlamlar verilmesi dikkat çekicidir. *Oğrun oğrun* “hırsızca, hırsızcasına”, *uğrun uğrun* “hafiyen (gizlice) diye karşılık verilmiş. “Akıl” anlamında Ö maddesinde geçen *ök*, Ü maddesinde *ük* biçiminde de geçmektedir. Bunlara benzer ilgi çekici örnek *amaç, omaç* ve *umaç*’tır. Aynı anlamda olan bu kelimeler sözlüğün farklı yerlerinde yer almaktadır. Örnekler bunlarla sınırlı değildir. “Dünya” anlamında *acun, açun, açın* üç şekilde farklı alfabetik sırada birbirine gönderme yapılmadan alınmıştır. “Sebebiyle, vesilesiyle” anlamında tespit edilmiş *ucundan* zarfının kökü olan *uç* kelimesine yer verilmemiştir. T maddesi ile D maddesi karşılaştırıldığında benzer başka örnekler rastlanmaktadır. *Tepelemek* T harfinde, *depelemek* D harfinde, “lokma” anlamında *tıkım* T bölümünde, *dıkım* D bölümünde, “mukavemet etmek” anlamında *direnmek*, T maddesinde, *tirenmek* biçiminde alınmış. Farklı yerlerde alınmış *Tamzırmak, damzırmak* başka bir örnektir. Bu iki fiille “katre katre akıtmak, taktir etmek” anlamı verilmiştir. Örnekler bunlarla sınırlı değildir.

Bu eserde yer alan “ruh” karşılığı *diril* sözü *diril bilimi* teriminde *biyoloji* için kullanılmıştır. “Beddua” anlamında *ilenç*, “beddua etmek” anlamında *ilenmek, alakalı* yerine *ilişkili*, bir iklim terimi *iluman* bu kaynaktan yazı diline kazandırılmıştır. Bugün şiirlerde geçen “aheste aheste, katre katre” anlamında *ılgıt ılgıt*, “kerih, mekruh” anlamında *ığrenç*, “ikrah etmek” anlamında *ığrenmek* yazı diline bu sözlükten alınmıştır. “Hacim” karşılığı *oylum* terimi bu yayından alınarak kullanıma sunulmuştur. *Oylum* kelimesinin asıl anlamı *katmer katmer*’dir. *Karanfil oylum oylum geliyor servi boylum / Servi boylum gelince şad olur benim gönlüm* bu hicaz şarkıda geçen *oylum oylum* “katmer katmer” anlamındadır. Cumhuriyet Dönemi’nde *oylum* kelimesi “hacim” yerine terim olarak seçilirken bir yandan da *oylumlamak* (bir yüzeyde küçültülerek yeniden şekil vermek) biçiminde bu kelimedenden fiil de türetilmiştir. *Oylumlama, oylumlu* öteki türevleridir. Denebilir ki verilen bu örneklerin yanında diğerleri de 1934 yılından sonra canlandırıldı ve dile mal oldular.

Tam adı *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* olan ve OTSK-TD biçiminde kısalttığımız bu çalışmada yer alıp da kullanıma girmemiş pek çok da terim vardır. *Helezoni* karşılığı *çevgen*, yazı diline mal edilmemiş, bunun yerine *sarmal* benimsenmiştir. “Külhan” yerine *od* (ateş) kelimesinden *otkun* sözü de ilgi görmemiştir. “dikkat, dikkatli” karşılığı *abay, abaylı* sözlerinde ısrar edilmiş olmasına rağmen bu kelime de tutunmamıştır. “Mahir, maharetli” anlamında *dülek*, “kibirli, mütekebbir” anlamında *güvez* gibi sözler önerildiği tarihte bile kullanılmamıştır.

Bu safhada değişik gelişmeler olmuş örnek olarak *çekim* kelimesi Anadolu ağızlarından derlendiğinde “kudret, takat” anlamındadır. *Yorulдум çekimim*

kalmadı (Söz Derleme Dergisi 1. C). Daha sonraki Türkçeleştirme çalışmalarında *çekim*, terim olarak “cazibe” ve “tasrif” karşılığı kullanıldı, *cazibe-i arz* terimi *yer çekimi* biçiminde dile katıldı. *Fiil tasrihi* terimi *fiil çekimi*, buradan *soya çekim* (irsiyet) terimi de dile kazandırıldı. O günlerin heyecanı, Türkçe sevgisi dile bu tür kelime ve terim kattığını söyleyebiliriz. Söz konusu yayında yer alan “naspetmek” anlamında *atamak*, imtiyaz karşılığı *ayrıcalık*, tren, vapur gibi ulaşım araçlarıyla ilgili “azimet, muvasalat” anlamında *gidiş, geliş*, “karargâh, makam, makar” anlamında *orun* gibi kelimeler benimsenirken bu kaynakta geçen *tansuk* (ender), *ugan* (bahtiyar) *tilbe* (mecnun) gibi derlenmiş yüzlerce kelime ilgi görmemiş, Bugün kullanımda olan “mahsul” karşılığı *verim* “mahsuldar” karşılığı *verimli*, “medeni” karşılığı *uygar* “mücerret, mutlak” karşılığı *salt* bu eserde tespit edilmiş. “Müşahhas” karşılığı *soyut* ise bu eserde bulunmamaktadır. Bunlardan *uygar, verimli* işletilmiş ve *uygarlık, verimlilik* biçimleri elde edilmiştir.

OTSKTD’ye dayanan ve 1935 yılında yayımlanan küçük boy *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* ile *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adlı çalışmalar daha kolay yararlanma amacıyla basılmıştır. OTSKTD yer alan kelimelerden *dülek, güvez, tilbe* gibi bazıları bu iki kitaba alınmamıştır.

OTSKTD, 1939 yılında Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* ile 1943 tarihinde Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden derlenen ve Türk Dil Kurumunca basılan *Tanıklariyle Tarama Dergisi*’nden ayrı bir çalışmadır.

OTSKTD’de yer alan kelimelerden bazıları yukarıda belirttiğimiz gibi ad, soyadı olarak kullanılmıştır. Her karşılaştığında anlamları açık olmayan kişilere verilmiş bu adlar ve soyadları ‘nereden alınmış, kim bu adları koymuş, nüfus müdürünün veya memurunun kendince bulduğu adlar mı’ diye tereddüde düşülür. Soyadı Kanunu çıkmadan önce 1934 yılında basımı tamamlanmış olan OTSKTD, ad ve soyadlarının seçimine kaynaklık etmiştir.

Bu eserde yer alan *üründü* veya *üründül* sözlerine bakalım. Anlamlandırmada zorlandığımız bu söz, bir spor adamı ve yazarı olan *Ömer Üründül*’ün soyadıdır. *Üründü* biçimi ayrıca Antalya ili Serik ilçesinde bir mahalle adıdır. Anlamı ise “Güzide, seçkin, mümtaz”dır. Ressam, gazeteci, yazar olarak tanıdığımız rahmetli *Fikret Otyam* adındaki ilk anda anlamadığımız *otyam* kelimesi OTSKTD’de “baharat” karşılığı olarak verilmiştir. “Mütenasip, uygun, uyumlu, cesur, âla” anlamlarında bu eserde geçen *oflaz*, bir tiyatro sanatçımız olan ünlü Ahmet Turan *Oflazoğlu*’nun soyadında yaşıyor. Kaynak gene OTSKTD’dir. 1936 yılında ilan edilen Soyadı Kanunu’nda bu kaynak bir başvuru eseri olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki bu adlar birilerinin bulduğu veya uydurduğu adlar değil tarihî metinlerden seçilmiştir. Bunlar soyadı olsun diye de tespit edilmemiştir.

Uzlu bir başka örnektir, OTSKTD'de yer alan *uzlu* "ihtisas, maharet sahibi" anlamındadır ve ünlü tıp tarihçisi rahmetli *Feridun Nafiz Uzlu*'un (1902-1974) soyadıdır. Bir başka örnek de "en büyük çocuk" ve "en küçük çocuk" anlamlarını taşıyan *tonguç*'tur. Bu kelime, İsmail Hakkı Tonguç'un (1893-1944) soyadıdır ve kendisi Köy Enstitülerinin kuruluşunda görev almış bir eğitimci-dir. "Adil, âkil, salih" anlamında *izgü*, romancı, hikâyeci, çocuk oyunları yazarı Muzaffer İzgü'nün (1933-2017) soyadıdır. Rezaizade Mahmud Ekrem'in oğlu gazeteci yazar Ercüment Ekrem Talu'nun soyadında geçen "talu", "mümtaz" anlamındadır *tal* (< taluğ) da bu kaynaktan alınmıştır. "Âli, azametli, ehemmiyetli" anlamında *bedük*, bürokrat, siyasetçi Saffet Arıkan Bedük'ün soyadıdır. Öğretim üyesi Zeynep Kerman hocanın soyadı bu eserde yer almakta olup anlamı da "kale, hisar"dır. "Baht saadet, ikbal" anlamında bu yayında geçen *Uraz*, birkaç öğretim üyesinin soyadında yer alır. Sanatçı Yıldız Tilbe'nin soyadında geçen "mecnun, âşık" anlamındaki *Tilbe* de bu eserden alınmıştır. Bu eserde yer alan "ehliyet, fazilet, edep, hüner, istidat, kemal, liyakat" anlamlarında *ertem* adı soyadı olarak kullanılmıştır. Gene bu eserden alınmış bugün vatandaşın soyadı olarak kullandığı *Sebük*, Gazne devletinin sultanı Sebük Te-kin'in adıdır.

Bu eserde yer alıp ilk ad olarak kullanılan kelimeler de var. "Asil anlamına gelen *Tekin* hem ad hem de soyadı olarak kullanılmıştır. "Payidar" anlamındaki *Toktamış* kelimesi siyaset bilimi alanında öğretim üyesi Toktamış Ateş'in (1944-2013) ilk adıdır. Bu eserden alınmış "zafer, muzaffer" anlamında *utku*, "kametli, mevzun sahibi" anlamındaki *taylan*, kişi adı olarak kullanılmıştır. Yaygın bir kadın adı olan *olcay* bu kaynakta "baht, ikbal" anlamındadır. Sanatçı *Ediz Hun*'un adı ve soyadı da ilgi çekicidir. *Ediz* "yüksek, mürtefi, âli, zi kıymet" anlamındadır. Bu tür Türkçe bir ad veya soyadı bulma çabası içinde olanlar, takdire değerdir.

Bir zamanlar sık kullanılan "şad olmak, bahtiyar olmak" anlamlarındaki *kıvanmak* fiili ve bundan türetilmiş *kıvanç* gibi "haz duyma, meserret" anlamındaki kelimelerin kaynağı da OTSKTD'dir.

Bunlara daha başka örnekler katılabilir. Bu açıklamalarla ilgili olarak denebilir ki günümüzde anlamı bilinmeyen birçok ad ve soyadının kaynağı 1934 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından yayımlanan OTSKTD'dir.

OTSKTD, Soyadı Kanunu ile birlikte önem kazanmış ve buradan birçok kelime hayata geçirilmiştir. Belki de ad ve soyadı olarak seçilen kelimelerin ne anlam geldiği kullanıcılar tarafından da bilinmemiştir. Bunlar tarihî metinlerden taramalarla elde edilmiş kelimeler olup hiçbiri kişiler tarafından uydurulmuş sözler değildir.

OTSKTD, izaha muhtaç yüzlerce Türkçe kelimeyi içine almaktadır. Burada yer alan 30 binden fazla kelimedenden Türkçeleştirme çalışmalarında yeterince yararlanılmadığını söyleyebiliriz. Belirlenecek bir yöntemle buradaki dil malzemesi yeniden sınıflandırılarak değerlendirilmelidir. Ad ve soyadları bakımın-

dan da ele alınabilecek bu kelimeler şu başlıklar altında sınıflandırılıp birer araştırma konusu olarak işlenebilir:

1. Şekilce farklı, anlamca aynı olan ad ve fiiller üzerinde durmak.
2. Türkçe kelimelere verilmiş birçoğu Arapça kökenli karşılıkları bir araya getirmek ve hangilerinin bir Türkçe kelimeyle karşılanabildiği üzerinde durmak.
3. Bu eserde yer alıp da terim olarak kullanılmaya müsait kelimeleri alanlarına göre tespit edip sınıflandırmak.
4. Önerilip de benimsenmemiş terimleri tanıtmak.

Farsçanın, Arapçanın hatta Farsçaya geçip oradan Türkçeye giren Arapça kökenli kelimelerin etkisinde, baskısında kalan dilimizde Türkçe kelimeler dışlanmış, unutulmuş veya ilgi görmemiştir. Böylece aradan geçen zaman içinde yeni nesiller tarihî metinlerde kalmış bu tür kelimelere yabancı kalmışlardır. Bir örnek verelim. OTSKTD’de geçen *oğlan yeri* kelimesi öteden beri dikkatimi çeken örneklerden biridir. Bu kavram, kaynaklarda *oğlan yatağı* diye adlandırılmıştır. Bugün tıp bilginleri arasında ise *uterus* terimi kullanılır. Bazı Türkçe yanlıları ise *döl yatağı* terimini tercih eder. *Oğlan yeri* terimi tarihî metinlerde “meşime, rahim” anlamında tespit edilmiş. *Oğlan* ise hem dişi hem de erkek anlamında “çocuk, evlat” demektir. Günümüze gelince *Türkçe Sözlük*’te *oğlan* “erkek çocuk” diye tanımlanmıştır. Bugün Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Lugat-ı Cudî*, *Lugat-i Nâcî*, *Ahterî-yi Kebir* sözlükleri *oğlan* kelimesine yer vermedikleri gibi bu sözlüklerde o, ö harfleriyle başlayan maddeler de yoktur. Türkçe kelimelerin en çok bulunması gereken bu yayınlarda “O”, “Ö” sayfalar boştur. Yalnızca Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmanî* adlı sözlüğünde *oğlan* kelimesiyle ilgili *kız oğlan* sözü geçiyor. Bu ilgi çekici sözde *oğlan*, tarihî metinlerde olduğu gibi “evlat, çocuk” yerine kullanılmış. Günümüzde *oğlan yeri*, *döl yatağı* terimlerinden çok tıp dalında *rahim* veya *uterus* geçerlidir.

Mevcut durumu yansıtmak bakımından OTSKTD’den bir örnek daha alalım. Burada geçen *okumak* fiili işletilememiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde de bu fiilden *okuyucu*, *okur*, *okuryazar*, *okutman* dışında başka kelime, terim yapılmamış, birçok farklı anlamdaki Osmanlıca kelime hep *okumak* ile ifade edile gelmiştir. *Okumak* ile ifade ettiğimiz söz konusu kelimeler ve anlamlar için şu örnekleri verelim:

“Bir yere çağırarak, davet etmek, birini üflemek bu yolla iyileştirmeye çalışmak, kıraat etmek, şarkı söylemek, teganni etmek, terennüm etmek öğrenim görmek” anlamında tederrüs etmek, *Kur’an* ayetlerini tilavet etmek vb.

Bunun için daha başka örnekler verilebilir. Kökü olan *sak* kelimesini canlandıramadığımız *sakınmak* fiili şu kelimeleri karşılığıdır:

İçtinap etmek, ihtimam göstermek, ihtiyatlı davranmak, nazara almak vb.

OTSKTD adlı eseri tanıtmakta, muhtevası hakkında değerlendirme yapmakta geç kalmışız. Bu çalışma ve bundan yararlanılarak yeniden düzenlenen küçük boy *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* ile *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adlı çalışmalar da unutulmuş gibidir.

Örneklerle değerlendirmeye çalıştığım genel manzara karşısında denebilir kim* millî dil çerçevesinde Cumhuriyet aydınlarının başlattıkları Türkçeye dönüş hareketi yeterince meyvelerini verememiştir. OTSKTD gibi bazı kaynakların ortaya konulmasına rağmen bunlardan da istenen verim elde edilmemiştir. Uygulama, türetme ise kolayca kaçıp daha çok birer yardımcı fiil olan *etmek, olmak* üzerinde yoğunlaşmıştır.

---

* *ki* yerine *kim* kullanmayı denemek istedim. *Dedi ki ola ki yeter ki yerine dedi kim, ola kim, yeter kim* kullanılabilmeli ve tarihî Türkçe metinlerde geçen *kim* yazı diline kazandırılmalıdır.